

Ба 54463

Ба 54463

Вильні манастир В. І. Писарэ

у аддзяленні кніжнага імяна

ад аддзялення.

Шчакаціхін М. 24.7.1928.

Да пытання аб хронолёгіі „Малой Падарожнай Кніжыцы“ Скарыны.

Як вядома, усе захаваныя паасобнікі „Малой Падарожнай Кніжыцы“ Францішка Скарыны зьяўляюцца дэфектнымі. Усюды ў іх не хапае самае апошняе часткі, Пасхаліі, у канцы якой, аналёгічна іншым выданням Скарыны, знаходзілася, мабыць, зазначэнне адносна часу выхаду „Кніжыцы“ з друку. З гэтай прычыны „Кніжыца“, адзіная з усіх выданняў Скарыны, дасюль яшчэ не дапасавана да пэўнай бяспрэчнай хронолёгічнай даты.

Нават пытаньне аб месцы надрукаваньня „Кніжыцы“ выклікала спрэчку. Так, напрыклад, *Wiszniewski* лічыў, што яна была надрукавана, разам з Бібліяй, у Празе¹⁾, у той час як іншыя дасьледчыкі правільна адносілі яе да Вільні. Гэтыя спрэчкі, аднак, вельмі лёгка маглі быць вырашаны на карысьць Вільні ня толькі на падставе блзкага друкарскага падабенства „Кніжыцы“ да віленскага „Апостала“ 1525 году, але таксама і на грунце выразнага зазначэння самага тэксту „Кніжыцы“ ў пасьляслоўі да Часаслоўца, дзе ясна сказана, што яна была надрукавана „оувеликославиом и бесте виленскомъ“²⁾. У пазьнейшыя часы спецыяльная літаратура ласьне на гэтым вывадзе, зразумела, і спынілася.

Што да пытання аб часе, калі была выдрукавана „Малая Падарожная Кніжыца“,—дык толькі памянёнае надворнае яе падабенства да віленскага „Апостала“ 1525 г., выяўленае ў формаце, у шрыфце і ў друкарскіх аздобах, зьявілася адзіным крытэрыем для дасьледчыкаў у справе прыблізнага яе датаваньня. *Сопиков* першы, грунтоуючыся на падабенстве літар, зрабіў дапушчэнне аб выхадзе „Кніжыцы“ (вядомай яму пад назвай „Каноніка“ або „Акафістніка“ і „Псалтыры“) ў Вільні каля 1525 году³⁾. Пазьней да гэтае думкі далучыўся таксама і *Каратаев*⁴⁾. У далейшым гэтая прыблізная дата так і замацавалася ў літаратуры аж да вядомага монографіі *П. Владимирово*: „Можна зрабіць дапушчэнне,—кажа гэты апошні,—што знаходка Пасхаліі Скарыны магла-б зьявіцца падставай для дакладнага вызначэння часу выхаду ўсяе Малое падарожнае кніжыцы, які пакулі што можа быць вызначаны дапушчальна—каля 1525 году“⁵⁾. У гэтае прыблізнае азначэнне, прымаючы яго ў аснове, *Владимиров* у іншым месцы імкнуўся толькі ўнесці крыху большую дакладнасьць: „Можна дапусьціць,—кажа ён,—што Апостал 1525 году зьявіўся раней за Малую Падарожную Кніжыцу, паколькі Апостал мог быць працягам папярэдняе працы Скарыны ў справе перакладу біблейных кніг, у той час як Малая падарожная кніжыца была для Скарыны ўжо новай працай“⁶⁾. Такім чынам, *Владимиров* як быццам схіляецца да таго, каб датаваць „Малую Падарожную Кніжыцу“

1) *Wiszniewski*: *Historia literatury polskiej*. Kraków 1851. T. VIII, str. 476.

2) *П. Владимиров*: *Доктор Франциск Скорина, его переводы, печатные издания и язык*. СПб. 1888. Стар. 173.

3) *Сопиков*: *Опыт российской библиографии*. СПб. 1813. Цыт. па *Владимирову*, *op. cit.*, стар. VIII.

4) *И. Каратаев*: *Описание славяно-русских книг, напечатанных кирилловскими буквами*. СПб. 1883. Т. I, № 19.

5) *П. Владимиров*: *op. cit.*, стар. 199.

6) *Ibidem*, *op. cit.*, стар. 173.

25.04.2009

крыху пазней за „Апостала“; але ён не рашаецца, або не знаходзіць падстаў, каб адсунуць яе на больш менш значны тэрмін пазней, бо разам з тым ён сьцьвярджае, што друкарская дзейнасць Скарыны ў Вільні цягнулася ня болей як два гады¹⁾, і што ў 1525 годзе, або на адзін год пазней, дзейнасць гэтая канчаткова спынілася²⁾. Як бачым, сьцьвярджэнні гэтыя адсоўваюць выхад „Кніжыцы“ або на канец 1525 году,—паколькі „Апостал“ выйшаў у сакавіку,—або ў крайнім разе—на 1526 год, што зусім ня выходзіць з рамак традыцыйнага пагляду, пагрунтаванага, як мы ўжо зазначалі, толькі на факце друкарскага падабенства паміж „Падарожнай Кніжыцай“ і датаваным 1525 годам „Апосталам“.

Тым часам, факт гэты, пры ўсёй яго бясспрэчнасці, далёка нельга лічыць, зразумела, грунтоўнай падставой для гэтак лёгка і бескрытычна ўсімі прынятага дапушчэння. Апошнімі часамі проф. У. І Пічэта ў сваім аглядзе літаратуры, датычнай Францішка Скарыны і яго літаратурна-выдавецкай дзейнасці, цалкам слушна заўважыў, што „думка Сопікава, выказаная на падставе выпадковага падабенства літар, яшчэ патрабуе пагрунтавання, бо кнігі друкаваліся ў адной друкарні, і зацьвярджаць толькі на падставе падабенства літар, што „Малая Падарожная Кніжыца“ вышла ў 1525 годзе, зразумела, нельга“³⁾. З свайго боку мы дадамо, што хоць падабенства літар у даным выпадку было нават і не выпадковым, бо „Малая Падарожная Кніжыца“ бясспрэчна надрукавана тым самым шрыфтам, і ў большасці з тымі самымі рытаванымі загалёўным літарамі і заставіцамі, як і „Апостал“ 1525 году,—але гэта ні ў якім разе ня можа быць дакладным хронолёгічным крытэрыем, паколькі гэтыя самыя літары і заставіцы, надрукаваныя з аўтэнтычных скарынавых клішэ, паўтараюцца, як вядома, у шэрагу віленскіх выданьняў значна пазнейшага часу—напрыклад, у „Молитвах повседневных“, „Казаньні сьв. Кірыла“ і „Граматыцы“ Зізанія 1596 году, у „Вертаградзе душэўным“ 1620 году, у „Бяседах Макарыя Эгіпецкага“ 1627 году⁴⁾. А калі нават яшчэ ў пачатку XVII стагоддзя віленскія друкарні мелі магчымасць карыстацца аўтэнтычнымі дошкамі скарынавых рытаваных аздоб,—дык тым болей гэта было магчыма раней, калі друкарня Скарыны яшчэ існавала ў сучасным стане, разам з шрыфтам,—і зразумела ня толькі ў 1525 ці 1526 годзе, але і значна пазней—можа на дзесяць год, калі толькі ня болей.—паколькі ані год сьмерці Скарыны, ані час зачыненьня яго друкарні дакладна нам невядомы, з дакументальных-жа вестак відаць, што ў 1535 годзе Скарына быў яшчэ жывы⁵⁾.

З другога боку, вывучаючы ў свой час дрэварыты і кніжную орнаментыку выданьняў Скарыны, мы ўжо мелі выпадак зьвярнуць увагу на тое, што пры ўсім падабенстве „Малая Падарожная Кніжыца“ адрозніваецца ад „Апостала“ 1525 году прысутнасцю сюжэтных гравюр, якіх зусім няма ў „Апостале“, хоць там і можна было-б чакаць, напрыклад, традыцыйнае фігуры эв. Лукі. Нам здавалася, што гэта магло-бы тлумачыцца праз адсутнасць у Вільні ў часе друкаваньня „Апостала“ патрэбнага майстра рытаўніка. Бяручы на ўвагу, што ў 1530 годзе Скарына езьдзіў у Кёнігс-

1) Ibidem, стар. 66.

2) Ibidem, стар. 201.

3) Ул. Пічэта: Scoginiana (1776—1926). У зборніку „Чатырохсотлецьце беларускага друку“, Менск 1926, стар. 288.

4) Падрабязней аб гэтым гл. ў нашым артыкуле: „Гравюры і кніжныя аздобы ў выданьнях Францішка Скарыны“. У зборніку „Чатырохсотлецьце беларускага друку“, Менск 1926, стар. 224-225, і ў асобных адбітках, Менск 1926, стар. 47—48.

5) Два дакументы ад 1535 году, апублікаваныя *Владимировым* у дадатках да памянёнае працы „Доктор Франціск Скорніна“, стар. 323-325.

бэрг, адкуль ён прывёз з сабою нейкага друкара¹⁾, мы зрабілі тады дапушчэньне, што гэтая патрэба ў новым друкары ўжо пасяля надрукаваньня „Апостала“,—якое сьведчыць, што ў 1525 годзе звычайныя друкары ў Вільні былі,—тлумачыцца жаданьнем Скарыны мець болей высока кваліфікаванага спецыялістага ў сувязі з нейкімі новымі намечанымі да друку выданьнямі, дзе Скарына хацеў ужыць ня толькі орнамэнтальную графіку. як у „Апостале“, але таксама і сюжэтныя гравюры. Дапушчальна адносячы гравюры „Малой Падарожнай Кніжыцы“ ласьне да гэтага новага друкара, мы таксама дапушчальна зрабілі тады з гэтага вывэд, што ў такім разе „Кніжыца“ павінна быць датавана ня 1525 годам, як гэта звычайна лічыцца, але не раней 1530 году²⁾.

Адначасна з намі аналёгічную думку выказаў таксама і проф. *М. М. Піотуховіч* у сваім нарысе жыцьця і дзейнасьці Францішка Скарыны: „Прымаючы пад увагу,—кажа ён,—што ў 1530 годзе, як сьведчаць доказы, апублікаваньня Мілавідавым, Скарыне быў патрэбэн друкар, можна дапусьціць асьцярожную дагадку, што гэтая патрэба выклікалася, магчыма, патрэбай надрукаваць „Малую Падарожную Кніжыцу“. Такім чынам, можна больш пэўна ўстанавіць дату выхаду ў сьвет гэтага выданьня“³⁾.

Як бачым, у апошнія часы пытаньне аб хронолёгіі „Малой Падарожнай Кніжыцы“ калі яшчэ і ня вырашана па-новаму ў адпаведнай літаратуры,—дык у кожным разе на-нова пастаўлена, з зазначэньнем на бязумоўную патрэбу яго крытычнага перагляду. Зразумела, толькі знаходка Пасхаліі, калі ў ёй запраўды адзначана дата, магла-бы разьвязаць яго канчаткова. Але, ці знойдзеца яна наогул—яшчэ невядома, а да таго часу, пакуль яна ня знойдзена, нельга, здаецца нам, абмінаць бяз увагі некаторыя іншыя, меней цвёрдыя, магчыма, падставы, на грунце якіх, аднак, можна рабіць больш менш праўдападобныя дапушчэньні, і, адмаўляючыся ад пашыранай, занадта прымітыўнай тэорыі, шукаць пэўных спосабаў хаця-б ізноў для прыблізнага, але ўсё-ж болей дакладнага датаваньня „Малой Падарожнай Кніжыцы“, ніж тое, якое прынята да гэтага часу. З ліку гэтых спосабаў, апроч зазначаных вышэй меркаваньняў, адным з найболей грунтоўных можа быць, на нашу думку, вывучэньне паперы ў віленскіх выданьнях Скарыны, і галоўным чынам вадзяных знакаў гэтай паперы, якое дае досыць важны матар'ял для параўнальнага разгляду датаванага „Апостала“ і не датаванае „Кніжыцы“, і ў той самы час вызначае болей пэўныя хронолёгічныя межы для датаваньня гэтай апошняй на падставе найболей паказальных у хронолёгічным сэнсе філіграняй.

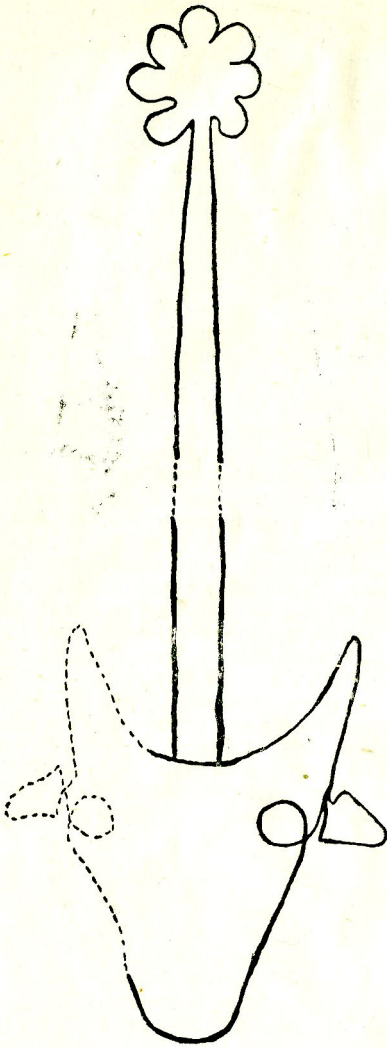
Ва ўсёй пярэдняй літаратуры толькі *Владимиров* у сваім грунтоўным разглядзе выданьняў Скарыны закрануў таксама і ўжытую для гэтых выданьняў паперу, падаўшы некаторыя аб ёй заўвагі⁴⁾, разам з табліцамі зарысаваных філіграняй. Заўвагі гэтыя, аднак, назвычайна павярхоўныя, а філіграні зарысаваны часткова няправільна або фрагмэтарна, і ў большасьці ў штучнай, схэматычнай сымэтрызацыі, што пазбаўляе іх значэньня бясспрэчнага і паказальнага палеографічнага матар'ялу. Пры гэтым, монаграфія *Владимирова* напісана была значна раней, ніж зьявіліся грунтоўныя філігранягра-

1) *А. Миловидов*: Новые документы, относящиеся к биографии Франциска Скорины. „Известия Отд. рус. яз. и слов. Росс. Акад. Наук“ т. XXII кн. 2. Пг. 1918. Стар. 225—226.

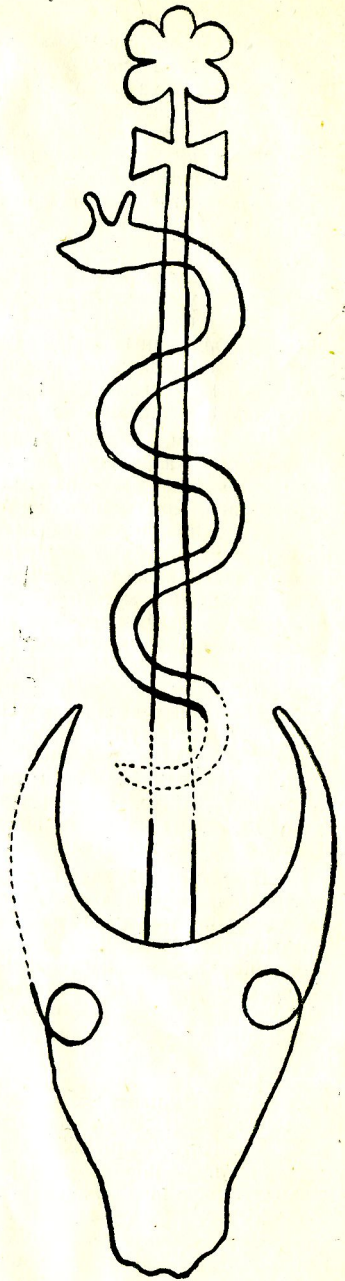
2) Гл. памянёны вышэй артыкул „Гравюры і кніжныя аздобы ў выданьнях Францішка Скарыны“, у зборніку „Чатырохсотлецьце беларускага друку“ стар. 193, і ў асобным адбітку стар. 16.

3) *М. Піотуховіч*: Францішак Скарына і яго літаратурная дзейнасьць. У зборніку „Чатырохсотлецьце беларускага друку“, стар. 170.

4) *П. Владимиров*: ор. сїт, стар. 71-72, 175; табліцы пры стар. 68, 174 і 176.

1.

2.

фічныя дасьледваньні *Н. П. Лихачева*¹⁾ і *С. М. Briquet*²⁾, разам з багатымі зборнікамі датаваных вадзяных знакаў, так што цалком зразумела, што *Владимиров* ня меў ніякай магчымасьці належным чынам скарыстаць свой матэрыял ані ў пытаньні аб пахаджэньні паперы скарынавых выданьняў³⁾, ані ў справе хронолёгічнае паказальнасьці паасобных філіграняй, і нават заўважыўшы, што ў „Апостале“ і ў „Малой Падарожнай Кніжыцы“ знаходзяцца зусім розныя філіграні, ня мог зрабіць з гэтага факту ніякага вываду.

Жадаючы зрабіць такі вывад магчымым, і разам з тым наогул разгледзець пытаньне адносна паперы ў віленскіх выданьнях Скарыны больш падрабязна, мы перагледзелі апошнімі часамі нанова паасобнікі „Апостала“ і „Малой Падарожнай Кніжыцы“ ў зборах Расійскай Публічнай Бібліотэкі, і, не пакладаючыся на зарысоўкі *Владимирова*, выбралі з іх усе адменьнікі філіграняй у найбольш дакладных копіях на кальку. Трэба заўважыць, што з прычыны малага фармату скарынавых выданьняў філіграні заўсёды трапляюць у іх на перагіб, вельмі блізка да карашка, так што ў большасьці выпадкаў яны не прыпадаюць на паасобную старонку цалкам. З гэтай прычыны, з кожнай такой паасабнай старонкі даводзілася, звычайна, вырысоўваць толькі частку адпаведнае філіграні, а потым злучаць разам кавалкі, здабытыя з розных старонак, дапаўняючы некаторыя прамежкі і недахватывы да цэлае фігуры на падставе аналёгічных філіграняй з зборніку *Briquet*. У далучаных рысунках відаць процэс гэтае працы, бо выбраныя беспасрэдна з выданьняў Скарыны часткі філіграняй адзначаны там суцэльнай чорнай лініяй, а часткі дапоўненьня намечаны пунктырам. Некаторыя фрагмэнтывы, аднак, паданы намі і без такіх дапаўненьняў, у выпадках калі яны складаюць толькі нязначныя варыянты тэй самай філіграні. Ніжэй мы зьмяшчаем апісаньне ўсіх здабытых намі такім спосабам філіграняй, адзначаючы бліжэйшыя або аналёгічныя іх варыянты з зборнікаў *Н. П. Лихачева*⁴⁾, *С. М. Briquet*⁵⁾, і *F. Piekosńskiego*⁶⁾, а таксама пахаджэньне і даты крыніц, з якіх памянёныя варыянты ў гэтых зборніках выбраны.

У віленскім „Апостале“ 1525 году мы знайшлі наступныя філіграні (адзначаны арабскімі лічбамі):

1. Галава вала, з вачыма і вушамі, але бяз носу; паміж рогаў стрыжань, закончаны сяміпялёстнай розэткай. (Арк. 33—34)⁷⁾. На табліцах *Владимирова* зарысавана схэматычна і зусім няправільна пад № 5. Варыянты: *Briquet*, № № 14778—14804 з докумэнтаў рознага пахаджэньня 1427—1480 г; *Лихачев П.*, № 2929 ад 1473 г.

¹⁾ *Н. П. Лихачев*: Бумага и древнейшие бумажные мельницы в Московском государстве. СПб. 1891. Палеографическое значение бумажных водяных знаков. СПб. 1899.

²⁾ *С. М. Briquet*: Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier des leur apparition vers 1282 jusqu'en 1600. Paris 1907. (Другое выданьне—Leipzig 1923).

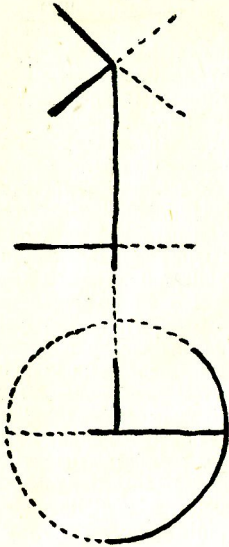
³⁾ Толькі адносна паперы праскае Бібліі 1517-1519 г. *Владимиров* зазначае, што тыя самыя філіграні ён знайшоў у аугсбурскіх выданьнях Шэншпэргера, і як-бы адносіць гэтым паперу Бібліі да аугсбурскага вырабу; між тым, гэта хутчэй італьянскія філіграні, асабліва адзначаныя на табліцах *Владимирова* пад № 3. Гл. *С. М. Briquet*, op. cit., № № 3056-58.

⁴⁾ У далейшым працы *Н. П. Лихачева* мы адзначаем скарачана: „Бумага и бумажные мельницы“—*Лихачев Б.*, і „Палеографическое значение бумажных водяных знаков“—*Лихачев П.*

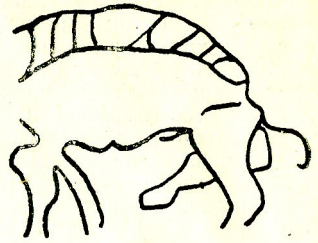
⁵⁾ Па выданьні 1907 году, у далейшым проста: *Briquet*.

⁶⁾ *Fr. Piekosński*. Wybór znaków wodnych z XV stulecia. Zeszyt I. W Krakowie, 1896.

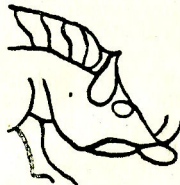
⁷⁾ Тут і ў далейшым адзначаем аркушы, адкуль зарысаваны прывезеныя намі філіграні.

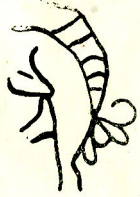
3.

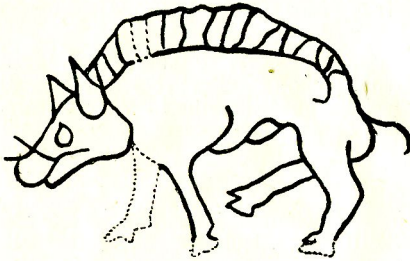
4b.

4c.

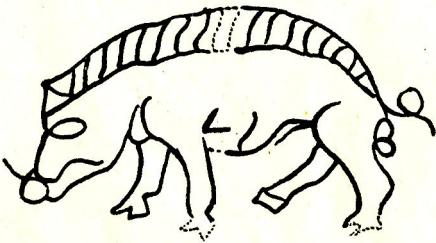
4d.

4a.

4e.

4f.

4g.

2. Галава вала з вачыма, але бяз носу і бяз вушэй; паміж рогаў высокі крыж, закончаны пяціпялёстнай розэткай і тры разы абвіты двурогай вужакай. (Арк. 173—174). У *Владими́рова* зарысавана схэматычна і ня зусім правільна ў дэталях пад № 8. Філігрань італьянскага пахаджэньня. Бліжэйшыя адменьнікі: *Briquet*, № 15394—Бомбэрг, 1487—1488 г.; *Piekosiński*, №№ 1100—1101 ад 1500—1501 г.

3. Перасечаная па дыяметры акружына з дадаткам пэрпэндкулярнае да дыяметру перакрываванае лініі, закончанае згары касым крыжам. (Арк. 127, 138). У *Владими́рова* ня зусім дакладна пад № 3. Філігрань італьянская. Варыянт у *Briquet*, № 3058—Вэнэцыя, 1503 г.

4. Кабан (дзік)—філігрань паперні ў Швэйдніцы¹⁾ ў розных адменьніках:

а. (Арк. 75, 93). Варыянты: *Briquet*, № 13575—Гнезна, 1512 г.; № 13576—Всхова, 1526 г.; *Лухачев II*, № 1701—1542 г.

б. (Арк. 76, 92). У *Владими́рова* ў крыху іншым, але вельмі блізкім варыянце пад № 7. Варыянт у *Briquet*, № 13576—Всхова, 1526 г.

в, г, д, е, ж—фрагмэнты аналёгічных знакаў (Арк. 11, 12, 20, 31, 59).

5. Карона з высокай дыядэмай²⁾, увенчанай чатырохканцовым крыжам і зоркай з трох рысак. (Арк. 29—30). У *Владими́рова* зарысавана схэматычна і з памылкамі пад № 4; з гэтага рысунку паўторна: *Лухачев Б*, № 647. Варыянт у *Briquet*, № 4960 з докумэнтаў нямецкіх і швайцарскіх архіваў ад 1515—1529 г.

6. Галава вала з вачыма, вушамі і носам; паміж рогаў высокі чатырохканцовы крыж, абвіты вужакай; увесь рысунак вельмі няправільнае формы. (Арк. 43—44). У *Владими́рова* схэматычна і ня зусім дакладна ў дэталях пад № 6. Філігрань хутчэй за ўсё, нямецкая. Варыянты: *Briquet*, № 15421—Зіген, 1522—24 г. г., іншыя нямецкія месцы 1521—1528 г.; *Лухачев II*, № 3927—*Piekosiński* № 1118 ад 1525 г.; *Лухачев II*, № 1579—Фэрапонтаў манастыр, 1530 г.

7. Завіток у форме літары G, закончаны трылісьнікам. (Календар, арк. 7, 10). У *Владими́рова* фрагмэтарна пад № 9. Варыянт у *Briquet*, № 8216—Всхова 1523 г., Сілезія 1527 г., Глогаў 1529 г.

Зробленая аналёгічным спосабам выбарка з „Малой Падарожнай Кніжыцы“ дала наступныя філіграні (адзначаны рымскімі лічбамі: I, II, III, IV, V і VI):

I. Карона з высокай дыядэмай у розных адменьніках:

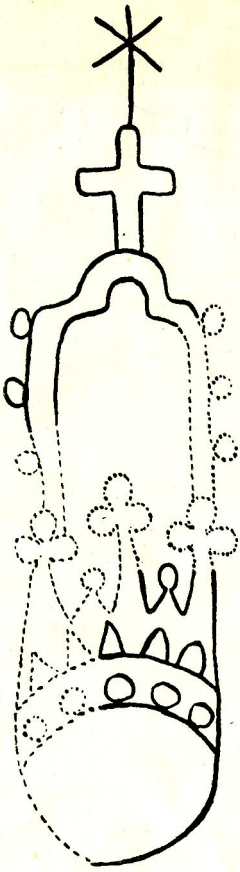
а. (Псалтыр, арк. 11, 61): дыядэма шырокая, закончаная вялікім крыжам з пашыранымі канцамі; карона мае малыя надворныя зубцы з кружкамі, пяць тупых нутраных зубцоў і пад імі пяць пецелек, сагнутых з аднаго дроту. Філігрань італьянская. Варыянты: *Briquet*, №№ 4899—4902 з італьянскіх докумэнтаў 1501—1520 г.

б. (Акафіст апосталам, арк. 5): фрагмэнт кароны з завостранымі нутранымі зубцамі няправільнае формы, выцягнутымі па адной прастай лініі разам з дольнымі кружкамі, і з малымі надворнымі зубцамі бяз кружкаў. Варыянты: *Briquet*, №№ 4925 і 4930—Солёр 1505—1506 г., Бадэн 1510 г., Страсбург 1524 г.

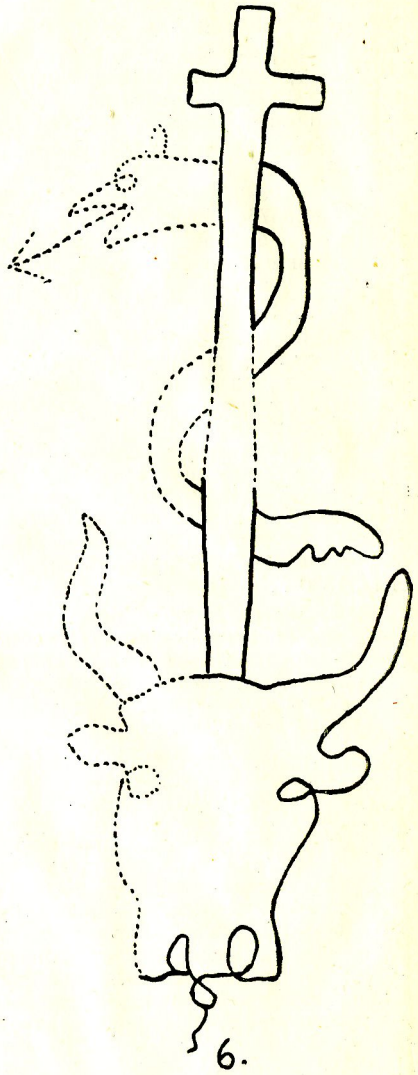
в. (Шастадневец, арк. 22): фрагмэнт кароны з правільна закругленым нізам і вострымі нутранымі зубцамі ў ліку пяці. Варыянт у *Briquet*, № 4960 з розных нямецкіх месцаў ад 1515—1529 г.

1) *Н. П. Лухачев*: Бумага и бумажные мельницы, стар. 65—66; *С. М. Briquet*: Les filigranes, стар. 674. Паперня ў Швэйдніцы існавала яшчэ раней 1491 году і на працягу вельмі доўгага часу ўжывала ў сваіх філігранях фігуру кабана, як частку гэрба места, у розных адменьніках. У даным выпадку—характэрны адменьнік з загнутай задняй нагой.

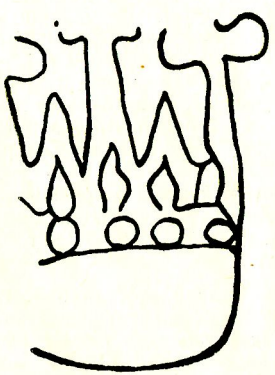
2) Па тэрміналогіі *Н. П. Лухачева*—тыара.

5.

6.

15.

г. (Акаф. ім. Ісусаву арк. 1—2): карона мае вострыя нутраныя зубцы ў ліку пяці, але толькі чатыры нутраныя кружкі; малыя надворныя зубцы без кружоў; дыядэма нізкая, з чатырохканцовым крыжам, увенчаным зоркай з трох рысак. Нямецкая філігрань невядомае паперні. Варыянт у *Briquet*, № 4962—Вайблінген 1519 г.

д. (Акаф. Яну Прадцечы, арк. 11): фрагмент кароны з тупымі нутранымі зубцамі і высокімі малымі надворнымі, закончанымі кружками. Філігрань нямецкая. Варыянт у *Briquet*, № 4956—Рыбовільле 1521 г.

II. Карона без дыядэмы з высокімі зубцамі ў ліку пяці, сярэдні і баквяя з якіх закончаны трылісьнікамі; пад імі пяць кружоў. (Псалтыр, арк. 10). Варыянты: *Briquet*, № 4781—*Лухачев П*, № 1491—Масква 1520 г.; *Лухачев Б*, № 644—*К. Тромонин*: Знаки писчей бумаги, М. 1844, № 618 ад 1538 г. [Варыянты аналёгічнае кароны, але з дыядэмай, у *Briquet*, №№ 4901—02—Брэшчыя 1513 г., Трэвізо 1520 г.,—адзначаны як італьянскія філіграні]

III. Падвойная гэральдычная лілія (Псалтыр, арк. 123; Канон Міколе, арк. 2; Канон Ісусу, арк. 4; Канон труне гасподняй, арк. 2)—філігрань паперні ў Нэйсе (Neisse) ў Сілезіі¹⁾. На табліцах *Владимиrowa* зарысавана фрагментарна і зусім няправільна пад № 12; на нашых табліцах: а—рэстаўрацыя з двух кавалкаў, б—рэстаўрацыя па *Briquet* 6939. Варыянты: *Briquet*, № № 6939-6942—Нэйсе 1516, 1531, 1534, 1554, 1556 г.; Прага 1527 г.; Прэсбург 1530 г.; Ведань 1538 г.; Вроцлаў 1556 г. Філігрань, якая з цягам часу вельмі значна мянялася ў форме, але ўжывалася ў паперы рознага гатунку, з рознай шырынёй паміж *ronfuseaux*.

IV. Два перакрываючыя мячы з фігурнымі ручкамі (Псалтыр, арк. 106, Пасхалія 13). Філігрань рэстаўравана прыблізна з двух маленькіх фрагментаў. Аналёгічных варыянтаў у выданых да гэтага часу зборніках няма.

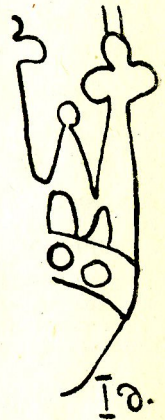
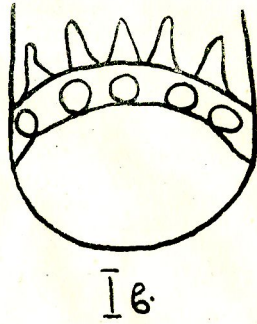
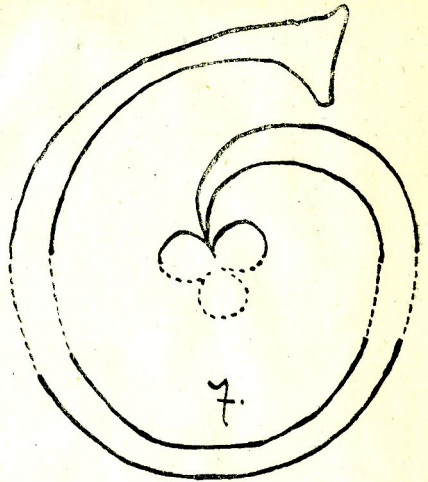
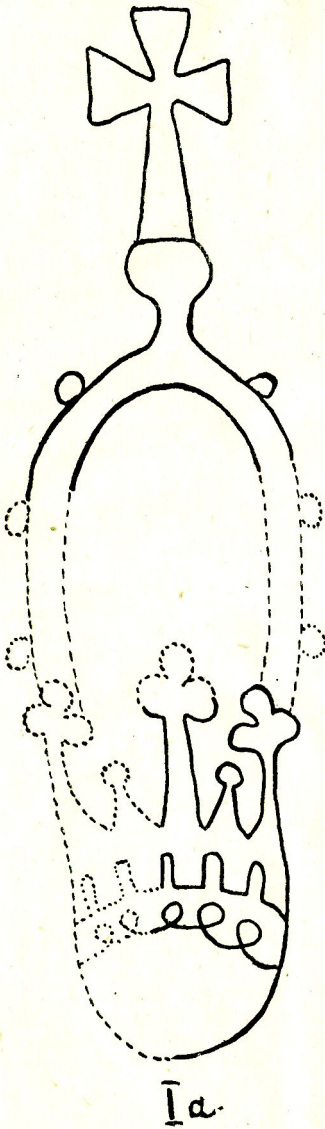
V. Фрагмент перасечанае акружыны (Утраця 14). *Владимиров* памылкова лічыць гэтую філігрань за аднолькавую з № 3 „Апостала“; фактычна яна мае большы памер. Філігрань надзвычайна пашыраная, а фрагмент занадта няпоўны, каб мець хронолёгічную паказальнасць. Велічынёй бліжэй за ўсё да *Лухачев П*, № 3631—Фэррара 1558 г.

VI. Маленькая галава быка з вачыма, вушамі і носам; паміж рогаў высокі стрыжань, тры разы абвіты вужакай з хвостом у выглядзе сьпіралі; згары на стрыжні гэральдычны шчыт з зубчатым мурам—гэрб места Баутцэн (Bautzen) у Саксоніі, які паказвае на пахаджэньне філіграні²⁾. (Шастадневец, арк. 2; Канон багародзіцы, арк. 29). На табліцах *Владимиrowa* схематычна і фрагментарна пад № 11, бяз горняй часткі, г.-зн. бяз гэрбавага шчыта, што пазбаўляе яго зарысоўку ўсялякае паказальнасці. Варыянты: *Лухачев П*, № 4169—Мэрзэбург 1530 г.; *Briquet*, № 15457—Гнезна 1535 г., Прага 1537 г., Штырыя 1537 г., Грац 1537 г., Прага 1538 г., Баутцэн 1538 г., Дрэздэн 1541—1543 г.; *Briquet*, № 15458—Познань 1542 г.; *Piekosiński*, № 1113—*Лухачев П*, № 3922—1539 г.; *Piekosiński*, № 1108—*Лухачев П*, № 3919—1543 г.

Разглядаючы ўсе апісанья намі знакі і раўнаючы іх між сабой, мы можам зрабіць першы, досыць важны, вывад: „Апостал“ 1525 году і „Малая Падарожная Кніжыца“ ня маюць аніводнае супольнае філіграні. У пераважнай большасьці гэта датычыць самых тыпаў або значна розных паміж са-

¹⁾ *C. M. Briquet*: Les filigranes, стар. 380.

²⁾ Паперня ў Баутцэне існавала яшчэ з XV сталецця. Старэйшы вядомы ўласнік яе быў *Walten Ochsel*, ад якога ў 1511 годзе паперню купіў *Michel Schafhirt*. Філіграні гэтай паперні ўвесь час былі з гэрбам места ў розных адменьніках. Гл. *C. M. Briquet*: Les filigranes, стар. 149.

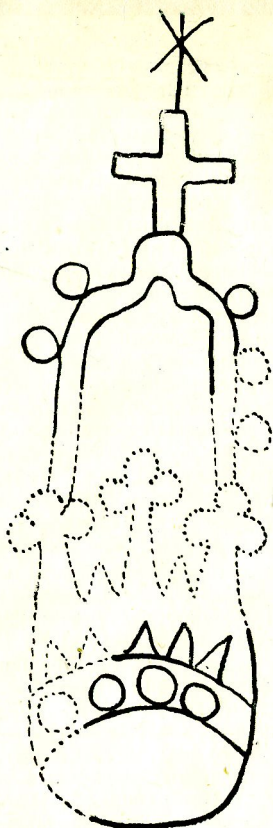

бою адменьнікаў¹⁾, і толькі ў двух выпадках мы сустракаем тут розныя варыянты аднолькавага адменьніку (№№ 3 і V; 5 і Iг); апошнія—у тых філігранях, якія *Владимиров* (пад №№ 3 і 4), з прычыны недакладнасці сваіх зарысывак, памылкова палічыў за тоесамяе ў „Апостале“ і „Кніжыцы“²⁾: Адсюль вынікае, што абодва гэтыя выданні надрукаваны на розных паперах, што пацвярджаецца таксама і розніцай саміх гатункаў паперы, якую можна адразу заўважыць нават з самага аб'ектнага пагляду: папера „Апостала“ мае крыху іншы колер, ніж папера „Кніжыцы“ і крыху іншую структуру ў разьмеркаванні *vergeures* і *pointuseaux*; пры гэтым у „Апостале“ на працягу ўсяе кнігі ідзе папера больш менш аднолькавага гатунку, а ў „Кніжыцы“ гэткае сузэльнасьці няма, і ў розных частках яе сустракаюцца розныя гатункі. Трэба таксама зазначыць, што гэтая папера ня мае нічога спольнага з паперай праксіх выданьняў Скарыны: апошняя значна болей шчыльная, з мала прыкметнымі *vergeures* і *pointuseaux*, і амаль што без філіграняў, а тыя нямногія філіграні, якія ў ёй сустракаюцца, з філігранямі віленскае паперы не супадаюць; зацвяверджаньне *Владимирова*, нібыта гэтыя паперы звязаны між сабой праз філігрань, зарысаваную ім пад № 3 (на нашых табліцах таксама № 3 і ў „Кніжыцы“—№ V),—зьяўляецца памылковым, і пагрунтавана як на няправільнасьці яго зарысёўкі, так і на незнаёмстве з тым фактам, што філігрань гэтага тыпу зьяўлялася надзвычайна пашыранай на працягу досыць доўгага часу ў розных папернях, і мае належную паказальнасьць толькі ў дэталях сваіх варыянтаў, а ня ў самым тыпе.

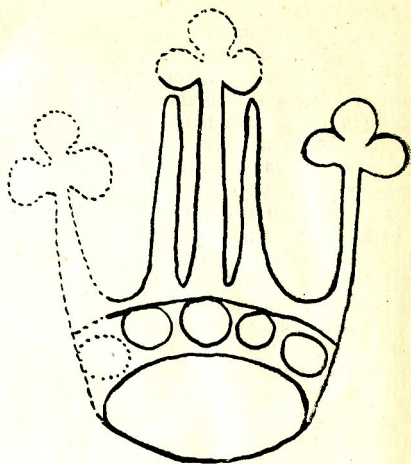
Другі беспасрэдны вывад з апісаных намі філіграняў датычыць паходжэньня паперы ў віленскіх выданьнях Скарыны. Вышэй, карыстаючыся матар'яламі *Briquet*, мы адзначылі ў гэтым стасунку наступнае: філіграні №№ 2, 3, Ia і, магчыма II—італьянскага паходжэньня; №№ 6, Iг і Iд—нямецкія, невядомых паперань; № 4—паперні ў Швейдніцы, № III—паперні ў Нэйсе, № VI паперні ў Баўтцэне. Такім чынам, нават ў адной і тэй самай кнізе тут ўжыта папера ня толькі розных гатункаў, але і з розных паперань, што наогул зьяўляецца для таго часу досыць звычайным як у друкаваных кнігах, гэтак і ў рукапісах. Найбольшую паказальнасьць маюць, зразумела, тры апошнія з пералічаных намі філіграняў, якія дапасоўваюцца да пэўных папяровых млыноў; адзначым, што ўсе яны нямецкія. Разам з іншымі, таксама нямецкімі, але меней дакладна азначанымі філігранямі, яны складаюць пераважную большасьць сярод усіх выбраных намі знакаў. Да гэтага трэба дадаць, што тыя філіграні, якія азначаны ў нашым аглядзе як італьянскія, наадварот, належаць да найменей паказальных, вельмі пашыраных тыпаў, так што бяспрэчна італьянскае іх паходжэньне, за выняткам хіба № 3, даведзена быць ня можа; асабліва гэта датычыць знаку кароны з дыядэмай, які вельмі рана быў запазычаны з Італіі нямецкімі папернямі, узоры чаго сустракаюцца і ў нашых прыкладах. У кожным разе магчыма, што некаторыя філіграні гэтага тыпу, таксама як і галавы быка, якія *Briquet* азначае як італьянскія, маглі-б урэшце аказацца таксама і нямецкімі. Але нават, калі яны і запраўды італьянскія, дык ўсё-ж лік іх у віленскіх выданьнях Скарыны параўнальна зусім нязначны, таў што найболей асьцярожны вывад ўсё-ж павінен формулявацца так: выданні гэтыя надрукаваны пераважна на нямецкай паперы, сярод якой бяспрэчна знаходзіцца папера, зробленая ў Швейдніцы, Нэйсе і Баўтцэне, і з нязначнай дамешкай італьянскай паперы, якая, магчыма, застаецца ў Скарыны з ранейшай запасаў. Апошняе, як быццам, яшчэ пацвярд-

1) Мы трымаем наступнае клясыфікацыі філіграняў, удакладняючы схэму, запрапанаваную *Н. П. Лихачевым*: а) тыпы—філіграні рознага зместу рысунку; б) адменьнікі—філіграні аднолькавага зместу, але рознае кампазіцыі; в) варыянты—філіграні аднолькавае кампазіцыі, але з розніцай у дэталях рысунку.

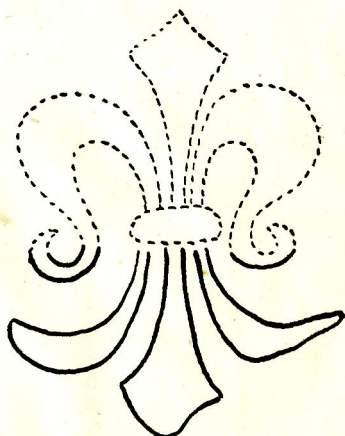
2) *Владимиров*: *op. cit.*, стар. 175.

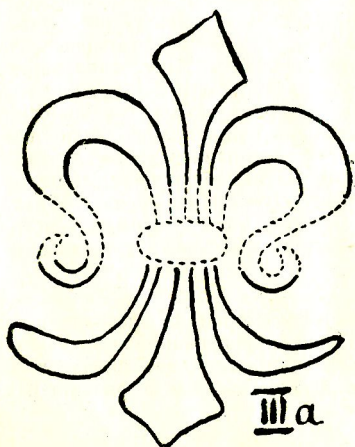
I 2.

II.

III 8.

III a

джаецца тым, што ласьне італьянскія філіграні, здабытыя намі з выданьняў Скарыны, маюць у апублікаваных зборніках найболей раннія даты.

Апошні вывад, нарэшце, які беспасрэдна зьвязаны з пастаўленай намі сабе асноўнай задачай—датаваньнем „Малой Падарожнай Кніжыцы“—можа быць зроблены на падставе хронолёгічнае паказальнасьці паасобных філіграняй, набліжаных намі да аналёгічных або блізка падобных датаваных варыянтаў у апублікаваных зборніках. І тут нават самы абезны погляд ужо адразу выяўляе вядомую розьніцу паміж філігранямі „Апостала“ і „Кніжыцы“, прычым для апошняй хронолёгічныя межы адразу здаюцца крыху пазьнейшымі. Калі мы возьмем нават самыя крайнія даты здабытых намі філіграняй, дык для „Апостала“ мы атрымаем пэрыод 1427—1542 г., а для „Кніжыцы“ 1501—1558 г. Зразумела, аднак, што гэтыя лічбы яшчэ нельга браць на ўвагу, і ў даным разе мы кажам толькі аб першым агульным уражаньні, якое, аднак, пацьвярджаецца і пры болей дэталёвым аналізе хронолёгічных паказаньняў паасобных філіграняй.

Для папярэдніяе правэркі, насколькі ў даным выпадку паказаньні гэтыя могуць быць дакладнымі, возьмем спачатку філіграні „Апостала“. Дапусьцім, што дата „Апостала“ была-б нам невядома, і што мы хацелі-б вызначыць гэтую дату толькі на падставе яго філіграняй. У такім разе паказаньні паасобных філіграняй далі-б нам наступныя хронолёгічныя межы для кожнага знаку:

№ 1. 1427—1480 г., прычым вялікія памеры знаку і форма галавы паказваюць на канец гэтага пэрыоду;

№ 2. 1487—1501 г.;

№ 3. 1503 г.;

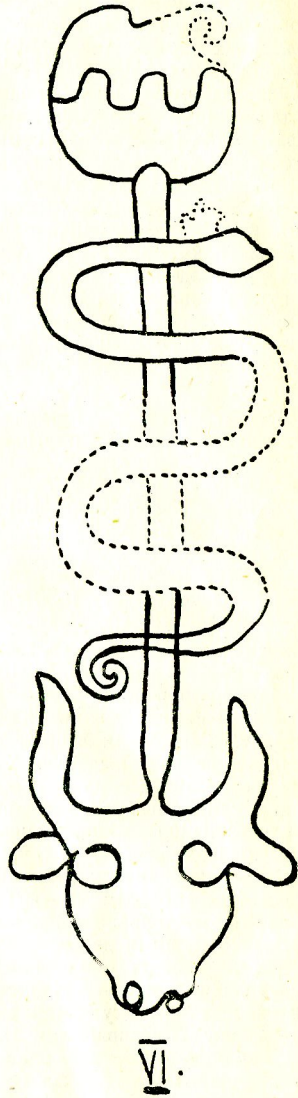
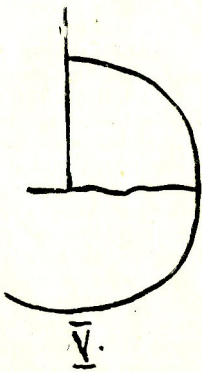
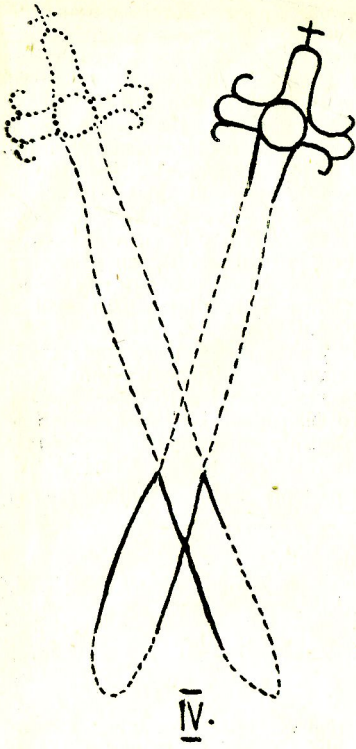
№ 4. 1512—1542 г., але філігрань бліжэй за ўсё да *Briquet*, № 13576, зарэгістраванай пад 1526 г.;

№ 5. 1515—1529 г.;

№ 6. 1521—1530 г., пры гэтым у Нямецчыне з 1521 г., у Польшчы 1525 г., і ў Маскоўшчыне 1530 г.;

№ 7. 1523—1529 г.

Адносна вартасьць усіх гэтых паказаньняў, зразумела, не аднолькавая. Як бачым, з ліку сямі філіграняй—пяць (№№ 3—7) выразна паказваюць на першую палову XVI стагодзьдзя, прычым некаторыя з іх яшчэ болей дакладна абмяжоўваюць гэтае шырокае азначэньне. З другога боку, першыя дзьве філіграні як-быццам уносяць вядомую супярэчнасьць, адсоўваючы магчымую дату выданьня назад у XV-е стагодзьдзе. Аднак супярэчнасьць гэтая разьвязваецца досыць лёгка. Папершае, калі наогул у адным выданьні ці рукапісу мы сустракаем шэраг розна датаваных філіграняй,—мы павінны асабліва лічыцца з найболей позьнімі з іх, а ня з самымі раньнімі, паколькі ў асобных выпадках магчыма было ўжываньне ў пазьнейшы час болей раньняй, выпадкова захаванай паперы; калі-ж прымаць болей раннюю дату, дык будзе незразумела, якім спосабам у гэты час магла быць ужыта папера з такімі філігранямі, якія зарэгістраваны выключна пад болей позьнімі датамі. Падругое, варту ўвагі, што першыя дзьве, найболей рана датаваныя філіграні зьяўляюцца ў даным выпадку італьянскімі, пры іншых пераважна нямецкіх; наогул натуральна, што італьянская папера магла трапляць у Вільню значна пазьней за нямецкую; таксама вышэй мы зрабілі дапушчэньне, што гэтая папера магла захавацца ў руках Скарыны з нейкіх старых запасаў. Патрэбнае, параўнальнае колькасьць гэтай паперы з найболей раньнімі філігранямі ў віленскім „Апостале“ досыць нязначная і большая частка кнігі надрукавана на паперы з іншымі філігранямі. Па-чацьвертае, самі сабой гэтыя дзьве раннія філіграні, належачы да надзвычайна пашыраных адменьнікаў галавы вала, і будучы зарэгістраваны па датаваных дакумэнтах на працягу досыць доўгага пэрыоду, зьяўляюцца найменей паказальнымі ў параўнаньні да іншых філіграняй, якія часткова належаць да значна болей характэрных тыпаў і адменьнікаў і зарэгістраваны ў значна болей вузкіх

хронологічных межах. Такім чынам, пры датаванні „Апостала“ мы маем права амаль што ня браць на ўвагу дзье першыя філіграні. Сустрэўшыся разам з іншымі, яны ні ў якім разе ня могуць быць паказаннем на XV сталецце, і сьведчаць толькі аб выпадковай дамешцы болей раньняй паперы, або ў лепшым выпадку, што выданьне належыць да часу, калі яшчэ часткова ўжываліся ранейшыя філіграні, але ў большасці ўжо замяніліся на пазьнейшыя тыпы. Таксама мы павінны адкінуць і філігрань № 3, як захаваную ў вельмі нязначным фрагмэнце і зарэгістраваную прытым толькі адзін раз пад 1503 годам, што пазбаўляе яе значэньня верагоднага паказьніку. Значыцца, асновай для датаваньня мы можам узяць толькі чатыры пазасталыя філіграні, зарэгістраваныя па многа раз, і з гэтай прычыны асабліва паказальныя ў хронологічным стасунку, тым болей, што кожная з іх выразна дапасоўваецца да больш менш абмежаванага тэрміну.

З ліку гэтых чатырох філіграняй: № 4—швэйдніцкі кабан—наогул зьяўляецца вельмі пашыраным знакам,—але ў даным выпадку мы маем адзін з найболей характэрных адменьнікаў з падагнутай задняй нагой, які ў большасці вядомы толькі ў межах 1512—1526 г. г. і адзін раз адзначаны *Лихачевым* пад 1542 г.; № 5—таксама вельмі пашыраны знак, але ў даным варыянце больш менш дакладна абмежаваны 1515—1529 г.; нарэшце № 6 і 7—філіграні найболей паказальныя, бо яны маюць зусім малы лік варыянтаў, ужываліся на працягу вельмі кароткага часу, і дакладна адзначаны: № 6—1521—1530 г., а № 7—1523—1529 г. Ужо на падставе аднэй толькі філіграні № 6, бяручы на ўвагу яе хронологічную пэўнасьць, можна было б датаваць „Апостал“ у межах 1521—1530 г. г. Гэтыя межы, аднак, можна яшчэ крыху звужыць: адначаснае ўжываньне ўсіх чатырох філіграняй магчыма толькі з 1523 году, раней якога ані разу не зарэгістравана філігрань № 7, і не пазьней 1529 году, які зьяўляецца апошнім тэрмінам для філіграняй №№ 5 і 7. Такім чынам, на падставе філіграняй дата „Апостала“ прыблізна павінна быць вызначана: паміж 1523 і 1529 годам. Але дзье філіграні, апроч таго, даюць падставы і для яшчэ крыху болей дакладнага дапушчэньня: як мы ўжо адзначылі, філігрань № 6 зарэгістравана ў краіне свайго паходжэньня, г. зн. у Нямецчыне пачынаючы з 1521 г., у Польшчы—пад 1525 г. і ў Маскоўшчыне—пад 1530 годам; даты гэтыя выразна адпавядаюць паступоваму пашырэнню данае паперы ад месца вырабу да ўсё болей далёкіх месцаў спажываньня, прычым, зразумела, для Вільні найбольшае значэньне можа мець польская дата. Таксама філігрань № 4 дэталімі свайго варыянту бліжэй за ўсё да знаку, зарэгістраванага ізноў-жа ў Польшчы пад 1526 годам; адсюль дапушчальная, але яшчэ болей дакладная дата для „Апостала“—1525—1526 г. Як бачым, усе тыя вывады адносна часу надрукаваньня „Апостала“, якія можна зрабіць на падставе аналізу філіграняй, адпавядаюць яго запраўднай даце, і гэтым сьведчаць аб бязумоўнай правільнасьці філігранграфічных паказаньняў, пры належным крытычным іх параўнаньні паміж сабой.

Спрабуем цяпер ужыць аналігічны мэтад для датаваньня „Малой Падарожнай Кніжыцы“. Паасобныя апісаньня намі вышэй філіграні яе даюць наступныя хронологічныя паказаньні:

№ I а. 1501—1520 г.	} 1501—1521 г.	№ II. 1520—1533 г.
№ I б. 1505—1524 г.		№ III 1516—1556 г.
№ I в. 1515—1529 г.		№ IV. Яшчэ нідзе не зарэгістраваны
№ I г. 1519 г.		№ V. 1558 г. (?)
№ I д. 1521 г.		№ VI. 1530—1543 г.

Філіграні № IV, як не датаваная, і № V, як вельмі спрэчны фрагмэнт, адразу павінны быць намі адкінуты. З ліку пазасталых, паказаньні № I маглі-б быць узгоднены з № II і III толькі ў межах 1520—1521 г., калі ўсе тры філіграні маглі ўжывацца адначасна, а паказаньні № II і III з № VI—толькі ў межах 1530—1538 г., паколькі знак № VI нідзе не зарэгістраваны раней 1530 году. Гэтая супярэчнасьць можа быць вырашана толькі шляхам

№ 2225 1963 г.

адноснае адзіні кропелёгічнае варыяцыі паасобных паказанняў. Папершае, звернем увагу на тое, што большасць філігранай усё-ж паказвае на болей позні тэрмін, ніж філігрань № I. Падругое, гэтая першая філігрань выбрана з „Кніжыцы“ ў такіх няпоўных фрагментах, што далёка нельга быць пэўным у абсалютнай правільнасці іх дапасавання да аналёгічных варыянтаў у зборніку *Briquet*, адкуль мы ўзялі зьмешчаныя вышэй даты; а нават, калі дапасаваньне гэтае і правільна,—дык трэба адзначыць, што ўсе даты *Briquet*, паданы на падставе французскіх, нямецкіх і італьянскіх документаў, дзе ўжываньне адзначанай даным знакам паперы, натуральна, павінна было быць раўняным, ніж яно было магчыма ў Вільні. Нарэшце, наогул філігрань у выглядзе кароны з дыядэмай, з прычыны надзвычайнае свае пашыранасці і цяжкасці ў адрозьніваньні паасобных яе адменьнікаў і варыянтаў, можа лічыцца за адну з найменей паказальных.

У процілегласць гэтаму, у іншых філігранях „Кніжыцы“ мы маем значна болей пэўны матар’ял: № II належыць да ліку болей характэрных філігранай, і зарэгістравана толькі пад 1520 і 1538 г.; № III—гэральдычная лінія паперні ў Нэйсе—адзначана пад 1516 годам толькі на месцы свайго вырабу, а ў іншых мясцох сустракаецца толькі з 1527 году, прычым у Польшчы з найболей позняй датай; нарэшце, філігрань № VI зьяўляецца выключна паказальнай, і як-бы дае ключ для вырашэньня ўсяе задачы. Наскольні наогул філіграні з галавой быка могуць лічыцца за найменей выразныя,—настолькі, наадварот, яны набываюць асаблівую паказальнасць, калі да іх далучаны якія-коледы дадатковыя знакі, што бывала досыць рэдка. У даным выпадку мы маем дадатак у выглядзе гэрба места Баутцэн, які ня толькі паказвае на паходжэньне філіграні, але і зусім дакладна датуе яе, паколькі ў іншыя часы тая самая паперня ўжывала іншыя філіграні, таксама з гэрбам, але зусім адменнага тыпу. Дата гэтая вызначаецца, як мы ўжо зазначылі, 1530—1543 г.; але ўзгадняючы яе з паказаньнем таксама досыць характэрнай філіграні № II, мы атрымліваем межы 1530—1538 г. якія, такім чынам, і трэба прыняць за найболей праўдападобную дату надрукаваньня „Малой Падарожнай Кніжыцы“. У кожным разе, пакуль філігрань № VI нідзе не зарэгістравана раней 1530 году, ня гледзячы на вельмі значны лік яе рэгістрацыі ў зборніках *Лухачева*, *Briquet* і *Piekosińskiego*,—да таго часу зусім нельга лічыць, каб „Малая Падарожная Кніжыца“ магла быць надрукавана раней гэтага году. Наадварот, гэты тэрмін, магчыма, павінен быць, нават, перанесены і яшчэ на некалькі год пазьней: запраўды, памянёная філігрань зарэгістравана пад 1530 годам толькі адзін раз, і прытым у Нямецчыне; сыстэматычна і ў розных краінах, у тым ліку ў Богэміі і ў Польшчы, яна павіннае сустракацца толькі пасля 1535 году. Адсюль канчатковы вывад адносна „Малой Падарожнай Кніжыцы“ можа быць наступны: выданьне гэтае надрукавана пасля 1530 году, і хутчэй за усё паміж 1535 і 1538 годам.

Цікава адзначыць, што ў асноўным вывад гэты нажом супадае з тым дапушчэньнем, якое мы паміналі ў пачатку гэтае працы, і якое было зроблена яшчэ два гады назад, ня толькі намі, але таксама і М. М. Піотуховічам, зусім безадносна да вывучэньня паперы ў вільenskіх выданьнях Скарыны і на зусім іншых падставах.

М. Шчакаціхін.

Бел. адзін
1994 г.

Сел. аймаг
Аутомат.

80000003 140934